(48) 785 rec. 24/4/47 Items [redacted] of Swazi custom F. M. Vilakazi 1/82
(785) Eyaschpank (£24) 20pp £1-15-0

Ukugana kwentombi kwa Ngwane kwelase Swazi:- K13/21

Ukugana amaSwazi, kwala ngisho umntwana emncane e zelwe uyaganiswa. Uma bemu bona ukuthi umntwana muhle bayaye baye kuyise bamcele u kuba abaganisele lowomntwana. Omunye, avume omunye a ngavumi uma ukuthi ufunwa lumuntu angamthandiyo. Uma evumile usuzolobolisa ku lomuntu ofuna umntwanakho. Uzombiza ngokuthanda, noma amashumi amabili uma uyi sikhulu wena. Uma ungeso na uzombiza ishumi nenguthu kanina. Akunacala ukuthi umntwana usemncane. Usu yazithatha izinkomo uyazi sebenzisa seyezakho manjena.

2 Nalomntwana uyakhula ukhu
lela lomuntu osemulobolé. U
ma egula umntwana usuzoha
mba uyombika kubabo basemu_
nzi. Nabo sebezozama ukuyela
pha ingane lena ngoba eyabo.
Umakwenze kile ukuba lengane
ishone, awunandabawena uyise
ishonela laba abayilobolé. Kuba
kubi uma ingane isikhula
ingaba fumi kabantu ezoyo gana
khona. Kuswelekile bayithathe
noma ingafuni ingane lena, ngo
ba uyise sewazidla izinkomo.
Kakuthi ingakhula abasemu
zini bayibone kuzala ukuthi
intombazane yakwabani isikhu
lile. Sekuzothunywa umuntu
yengo nikhongi useyotshena u
yise ukuthi ubani useyamu
funa umkakhe manjena.

785 K13/21

3 Uyise wentombazane naye a
kaseyo kusho lutho. Usezocela
ukuba bamulindele uma esa
mulungisela. Kuyakuthi musu
kwand emulungisela abeze i
zihloko zakho umntwana uku
zitshena ukuthi, abasekuthini
sebeyammfuna umfazi wabo ma
njena. Izihloko sezizommupha izi
mpahla ezininngi zimelulekhe
futhi ukuthi azipathekalle
emzini. Uma umntwana enga
vumi uyalandelwe indoda u
kuba izommvimbezela ebusuku
emunzwakhise. Uma kwehlule
kekezapho usezofuna umuthi
wokudlisa intombazane. Kuye
kufunwe inyanga kuthiwe ba
mfake isicitho. Inyanga izo
kolelwa inkomo. Lenyanga iko
lelwa uyise wontombazane.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

4 Isizokwelashwa kanye nayo indo-
dleyo eyikolobole. Uma yala isizo-
thwalwa isiwe emzini. Ithwa-
lwa yibona abasemzini.

Lentombazane ukuze izinsi-
zwa zingayesheli iyahlonishi-
swa ifakwa ihiyana elincane
ngaphambili lese iyahlonishi-
swa ngentwana eyigaxa ehlo-
mbi. Awegalaphi ayesheleli
kufana nokuthi wesheleli u-
mfazi womuntu. Icala lithethwa
lifane nelomuntu owesheleli u
mfazi womuntu. Uma intombi
ithande insizwa leyo sekuzo-
bolisa abasemzini. Bonake
bazobiza izinkomo zege ku-
lezi ezabizwa uyise. Basuke
Sebebala ukuthi sezazala
izinkomo lezo, kubile azibu-
yise nenzalo yazo.

785 K13/21

5 Umakwengikile yazalela ekhaya yazaliswa abanye abantu. Umntwana owasemuzini laphi yalotsholwa khona. Lokho umda kulotsholelwana kuye kufakazwe endumeni kwabenamanye amadoda angofakazi. Kwenzelwa uma ukuthi uyise useyigamisa ko enye indawo, yikhona eyodliwa icala.

UHulumeni lolu ulthi akuphele ezweni lase Swazini kakakhulu oBonjeni ngase Stegi. Nanamhlanjena kusavamile. UHulumeni ubona ngoba kusanga amacala amaningi kwenza namantombazane, athi angakhula abaleke emakhaya ahambe ayondinda.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

6 Amamngi abatcha angene
ezi mission ahlalekhona, bese u
Inthetho ungawavumeli kahle
amatwazi ukuba bawagqwa
ge amantombazane. Kudinge
ke uyise ukuba aphindiselle
izinkomo zalowo owalobola.
Phela intombazane isukelwa
umuntu mhlaumbe onama
khosikazi amaningi, mhlau-
mbe lomuntu itho ikhula inga
ne abe esephelile yena. Kuza
kuthi uma ifika ekhaya la
khe bese igana amadodana
esikhundleni igane yena. Se
kuvela okukhulu ukuxaba
na ekhaya. Nokwenza uku
ba amakhosikazi amatwazi
sengathi awanazo njena izi
mlo ezinhle. Kwenza umthe
tho wawo.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

7 Lesisenzo sibangwa yindlala, omunye umnumzane usuke elambile impela kungasadliwa lutho ekhaya. Abanye abawufuni lomhlaba.

Umgcagco wentombi egane incane

Awufani nowentombazane eshade kahle. Amathintombazane awavumi ukuyoyicanguzisa leyontombazane. Umgcagco wayo ufana nowe ntombazane lemithele ekhaya. Kuyayekuhlatshwe imvimba inkomo ephuma kuzo lezi okwalobolo lwa ngazo. Uma kudliwa lenyama izintombi aziyi ngoba zuja yenyanya. Kodwa kugala lama khohlwa engakafiki zaziyidla nazo lenyama. Idliwa omakoti namakhosikazi, nezintombi ese zazalela ekhaya. Naboke aba

8 numzane bayayidla. Izinsizwa
ezinye azizi lukuzoyidla lenya
nja. Kuye kumenywe nakhona
kumeme ummunzane, ameme
abanye bamphelezele alande
umakoti wakhe. Usezosuka na
madoda noma emahlanu na
mantombazane uma ewatholile
noma emangaki. Sekuhanjwa
liyoshona ilanga. Kuyaye ku
sekhona nomakoti nomaba
ngaki nezinsizwa. Umasebe
ngena emzini wakhubo kama
koti bazommemeza, baye baha
mbe nomgijimi wenkosi, uye
na ozommemeza umabefika ku
lowo muzi. Usezokusho izibongo
zalowo muzi athemeleze aze
agede. Kuzakuthi sebeme
isikhathi eside ummunyane
athumele umuntu abange

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

785

9 nise endlini. Uma umnumzane
lowo engakhiphanga umuntu
sebezozo baphindelle emuva. Kusa
ke ukuthombisa ukuthi akasa
funi nendodakazi yakwakhe. Ku
zakuthi kunjalo sekwendlule i
zinsukwana, umnumzane
alande yena umgijimi wenkosi
ukuba kayoshaya izinkomo zakhe
kokunye lowo umnumzane,
uyise wentombazane athume
le isigijimi ukuyolanda ye
na umkhwenyana wakhe, a
lande izinkomo zakhe. Ihakhu
lu bavama ukuthembisa e
zentombazane laphoiyogana khona
Uma ebavuma sebengena e
dlini sebefunyaniswa sekuhla
tshwe izimbuzi noma zimbili
zokubabingelela. Sebelethelwa
notshwala basuke baziwa

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

10 ukuthi bayeza abasemzini.
Kuyakuthi ngakusasa sekukhisho
a imbuzi yomgijimi, ayena
ehlanganisa akukhuluma kwa-
abo bobabili umkhwenyane no
yise wentombi. Uma uyise
wentombi kukhona akufunayo
okwasilela usekukhuluma okha-
la. Naye umyeni wentombaza-
ne unika intzwi nomkwe wakhe
uselisho esigcawini. Kukhuli
nyelwa ebaleni noma esangwe
ni lezinkomo. Lokukwenziwa u
maseliyoshona ngezikhathi zomsha
do. Kuyakuthi emvakwa loko
sekuyodliwa. Kuthi phela eku
seni uyise wentombi akhiphe
inkomo yabayeni. Kuzakuthi
umasekuhwalele, kusuke i
zintombi nomakoti bayokhipha
umakoti. Sekwethwalwa amacansi
kukanjwa kuphele kanjalo.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

(11)

Ukugana kwentombi

Lokukulekela zininingi kukho
na ukuganza, kukhona no
kucanguza.
Intombi uma isijoganza
ije ifune ezinye izintombi, uku
ba ziyiphelekezele. Loku ku
khethwa umuzi, nomuntu emu
thandayo noma engabonaze
ayeshele. Imvama kuganwa
abanumzane abafuyile. Loku
thi izintombi zingene umali-
shoba. sezizalowo kuzwa uku
thi zifunani zieho ezize ngako.
sezingeniswa endlini, seku
zofika nayeke umnumzane
azozibona, nabantu bazokuza
bazozibona izintombi. Uzibini
ngi zivama ukuba zibembi
li, noma zibentathu. Uma
koli yena iyobonakala ngo
kugoba yena abeke endu
samo

12) Azemboze ngengubo, acobozele
kuye kuthiwe umakoti ugobi
le uma enjalo. Akazukuse be
nza futhi. Kuyakuthi uma
sekuvunyiwe ngale umakoti
ukusebenza. Uvunywa ngembu
zi, ihlatshwe idliwe. Umabenga
imifino kulowo muzi, akaba
muvumi. Kuyakuthi uma
esehamba, aphelekezelwe umu
khongi, oseyofike akale izinko-
mo kuyise.
Uma intombi izocanguza
noma izoshada, kufunwa u
muntu wokuyocela intombi
leyo uma umfana esemubi
kele uyise ukuthi intombi
yakwabani ngiyayithanda.
Uyaqale ngokukhulekela umina
kewozi mina ozokhena uyise
ukuthi usikhani kani uthi
usekhulile. Uyise usezo mubu
za. naye umfana, uma evuma

B) Usezobiza umndeni wakubo
ukuwazisa ukuthi ubani u-
thi useshulile ukhulele i-
ntombi yakwa bani. Sekuzofu-
nwa umkhongi uma esetho-
liwe usethunywa ukuyokho-
nga. Kwesinye isikhathi ku-
thunywa amadoda ama-
thathu noma amadoda a-
mabili. Kwenzelwa ukuze
afakazelane uma sekuvela
ubunzima phakathi komkhwenya
na nomakoti. Kuzakuthi nge-
zikhathi zantambama asuke
lamadoda ayocela. Afike ekha-
ya lentombi, eme emnyango
phandle aye azindle isikha-
thi sokuba uyise wentombi
ekhona ekhaya. Bagendane
nendlu lapha ekabona. Lo-
ku bakuzwa ngabanye, njengo-
ba nezibongo zakubo mkozi
bazithola ngomuntu owazi ba

(4) hle lowo muzi abaya kuwona
lebezozwakala bebongela, u
mnumzane besho izibongo za
lowo muzi. Ukuba umhlong
kukhethwa umuntu oligagu.
Usezothemeleza yonamningimningi
efanele. Kuzawuthi umnu-
mzane ethuke ukuzwa lokhu
Usezobiza izintombi abuze
ukuthi ziyabazi yini laba ba
ntu na? Umazibuma, usezo
batshena ukuthi kuhle, ba
hambi, bayobuya ngelinye i
langa. Ujenakoseyoba. Ibiza
Umra esebazisile abakubo.
Uma amantombazane ebaphi
ka bayaroshwa, kokunye bahla
wulelwe inkomo ngokusukela
umziwomnumzane. Amakholwa
wona, umnumzane uthi, ange
zwa amadodaxxa lawo akwele
emithini, noma akwele endlini,
ngoba efuna imali yokwethulwa.

785 K13/21

(15) lapho uma befuna ukukhu-
lunza, naye. Imali kuvama u-
ukuba ku £1 abanye njalo noma
£5. Omunye umnumzane a-
sinaze lathulenjena angakhu-
lumi nabo. Sekuyoze bakhu-
phe yona ingqaqamazinyo. Iqa-
ma lalemali ingqaqamazinyo.
Uma isiphumile useyokhulu-
ma nabo. Abatshene ilanga
abangakuya ngalo. Sewuyena
oyokazisa ilanga lokufika
futhi.
Kuyothi uma eselungile
esekontshinile akakhuko, a-
thumele ukuyokuza aba-
khongi. Kuzathi umaseke-
fika bakhlatshiswe imbuzi
noma inkomo kubantu a-
bakhulu kuba yinkomo. Se-
kuyoba khona notshwala.
Lobusuku kuthiwa bayau-
nyuwa abase mzini.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

(16) Umasebevunyiwe, kuzosuka
bonke abakubo kantombi
bazobiza abakuthandayo ku
bakwenyane. Nomma, nega
lukazi ziyaye zibize ugwayi
kubakwenyane. Umma benge
nawo bazo khipha imali
kubona. Umma, sekulungi
siwe lokhu, sekuyosuka a
bakubo kantombi bayobona
izinkomo. Nabo bayabizwa
abakwenyane, ukuthi woza
ni nizobona izinkomo zenu.
nezinto ezinye ezabizwa aba
sekweni kuba kwenyane.
Kuzolungiswa utshwala, ne
nyama, kuhlatshwe inko-
mo noma imbuzi umma ku
ngabantu abakhulu inkomo
njalo njena. Kuzogcwala aba
ntu bezokudla inyama, no
tshwala. Umasebezibonile
izinkomo sekulungiswa

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

(b) kulungiselwa usuku lokush
ada.

Kuyaye kugalwe ngokuma
nxa indawo zombili: kubo ka
ntombi nakubo kamkwenyane.
Kumenywa kuseyinyanga
esele. Kuyaye kumenywe i
zihlobo nabakhelwane. Kuzo
thi kunjalo kumenywe nomu
ntu ozobingelela ebaleni. Kuma
khulwa kumenywa nomuntu
ozocula endlini, nase sontwe
ni. Sekuzothiwa ilanga a
bazoqala ngalo ukufunda.

Kuzakuthi intombi uma
isikusondele izinsuku ilu
mbe iyoshada ibisi cela iyo
cingelisa ezihlobeni zayo, ezi
kude nezisedu zane. Ukucime
la loku kwenziwa kanjena,
intombi iyaye ihambe icela
izinto ngoba isiya emzini
bayiphe, nezimbuzi, namacansi

(8) nezinkomo, foko umuntu a
ngayiphá khona, ngamandla
akhe. Igibuye yethiwele impe
la. Sekuzothi ingabuya bese
kugalwa ukuphindelelwa. Kuza
kuthi izihlobo nabamenywa
baphise utshwala obuningi
impela. Kuyakuthi ngalelo
langa lomcimbi kusiwe la
pho kuzosinwa khona. Intó-
mbi nomkhwenyane ithenga
izingubo ezinhle kunabuye
naye umkhwenyane kuqhenja
lo nakuwo lamabinca baya
thenga umvunulo omuhle
impela.

Ngosuku lolo umkhongi
uvuka ekuseni yena aha
mbe ayolizdela aphuze u
tshwala. Kusuke kubuni
ngi utshwala impela kakhu
lu. Akufunekí izintombi zi
mbone umkhongi ngoba

(9) zomushaya umazimubona. Umkhongi ohlakaniphile ungena engabonwa aphuze aze anelisiwe. Kuyothi u bza esenelisiwe aphume a beke imali (ishumi) athi a luphume udwendwe. Usho ujena izintombi nazo phandle zilindele umkhongi. Uzothi angayibeka imali abaleke. Phela umazimufumanisile zingamushaya. Uma umu khongi engahlukhiphanga udwendwe kungeshadwe. Luphuma ntambama.

Kuyakuthi uma eseyipho nsile imali anekhude e hlolodela izintombi nazoseyi zojaba izintombi azisezu ku muxosha.

Kumakhohlwa kwehluke ne kugala umyeni aye kubokamakoti. Naye u

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

(20) ngena nlambama kusihlwa
Umkhongi uzgumba phambi
li ayoba khombisa indlela
umtsebefiha labo bakubo
ka myeni. Umnyeni uyaye
afihlwe impela angaboni
kali ngoba bangamushaya
kuza. Izintombi zihlomile, zihlo
mele yena umnyeni. Useggo
kisa okwentombi azifihle i
mpela. Usuzokuma wonke
umshado. Sekuvukhanyisa laba
abakubo kamakoti. Umakoti
usuke engekho yena. Kusuke kwe
nza izintombi zifuna ukushisa
umkhonyane. Kuzokokhiwa i
zihlwane akanjisowe. Izinsizwa zo
na zima ngaphambili zivikele
izintombi bangazishisi ngomu
lilo. Umlilo zilovaphungal nge
zinduku nangezihlangu. Oku
zakuthi umfazwana besebu
thiwa umshado awungene e

(21) ndlini. Sekuzophuma amakho sikazi akubo kamakoti ase yiyiza ejabula impela kakhulu kwala ikungena umkwenyane bazongeniswa endlini elungi siwe nyapakwa utshani uku ze ingaqubeki umna izinsizwa nezintombi zidlala. Kwesinye isikhathi kwenzelwa ukuba ingabi nalo uthuli indlu u nda kuhlezwe. Sezongena izintombi zizobona umkwenya ne. Sekungena nezinsizwa zaku bo kamakoti zizobona izintombi.

Abantu abadala bahlala bodwa, abancane bahlalabo dwa futhi. Kwenzelwa ngoba abantu abancane banomsindo abadala abawuthandi umsindo. Kuyaye kusulwe kuze kuse ku phuzwa nothwala umakoti e ngabonwa wobonwa ngakusasa sekugidwa.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

(22) kodwa umabayi wona awenzi nyenganakhalwa, wona kunge ka umthimba wodwa kuphela ngoba ukhetho alungeni. kuye kuthi umthimba kuphume ntambama uye ulale. Kusenga kusasa uvuke ekuseni izintom bi zihambe ziye emfuleni ziyogeza, umazingayanga e mfuleni, ziye ehlathini lapho zizofunda ukhona izingoma zokusina ntambama. Uma ukoti zihamba naye umaziya emfuleni, noma ehlathini. Ku lapho notshwala bazo zibuphu zelakhona. kuyakuthi ntamba ma ilanga seliyoshona zila ndwe izintombo emfuleni zi yaye zibuye zizigeze zazinhle impela. Kezinsizwa ziyayi zihambe ziyobucela ukhona utshwala ezintombini. Zifike zeshele futhi kodwa umakoti

(23) ziyamhlonipha yena, nana
nye asedlizane naye umakoti.
Uma umthimba usulandiwe
usuzosina ebaleni kubo ka
mjeni. zisine izintombi ku
bo kuhle kudele. Kuyaye
kugalwe ngenkondlo phela. zi
yithi zifeda besekungena u
makoti. Uzathi eqgalanjena u
makoti ukusina kuwele unjise
ekhuleka ekhulekela umntana
kwabo kwabase mzini ukuze
bamphathe kahle, usezothume
leza ebalisa ngomakoti, ngobu
hle bakhe. Uzobalisa nange
zinkomo zakhe ezisilele kum
kwenyane. Uzomtshena u
kuthi uzobuye azilande akha
le ezilungisa umkhwenyane.
Kukulungwa, esandleni ghona
kuyoza nosifazi ukuthi
umkhwenyane unesikweledu
esingaka kuyise kamakoti.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

785 K13/21 24

(24) Kwathi uma uyise ka makoti angageda ukukhuluma, bese kuza ikhetho nalo selizowu mila impela kakhulu li phathe namahawu. Kuzaku thi lingageda ukukhetha uyise komkwenyane asuku me naye abonge umthimba noyise kamakoti. Abonge ngoba phela uyise kamakoti enunike umntwana wakhe acele naye ukulanda oku hle kuyise kamakoti.
Kuzakuthi angageda u yise kamkwenyane bese ku sukuma umlobokazi abeke bonke okuswelekile akabe ke. Abanye ukanika ama cansi, neziceplu, namavovo yonke into enjengaleyo. Kube kwa akayizilolo bodwa, no

(25) mkhongi. Kuyakuthi ngaku-
sasa izintombi zihlabe inkomo
ezizithandayo ezizikhethele zona;
lenkomo ibizwa ngokuthi
umbubuzo. Kuye kukhethwe
insizwa ezoyigwaza lenkomo.
Lenkomo igwazwa ngomkhonto
kuphela ize iwe phansi. Lomu-
~~nt~~ ntu owakubo kamakoti. Uma
eyigwaze ayaze yawa inkomo, se
kuba yicala elikhulu impela.
Kuhlawula lowo obegwaza i-
nkomo. Uma amazeba aze
abe maningi uzokhipha imali
enganganwo. Kwakuhlawulwa
ngembuzi kuqala, manjena
kuhlawulwa ngemali, imzeba
eshelen. Uma eyigwaza ne
zintombi zibabhona lesibaye
ni. Uma ingawi ziyacula
nazo zenzele ukubusa ahlawu
le lona oyigwazile.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

(26) Umuntu ohlawulayo umkwenya ne ehlawulela lona owehlule ka ukuyigwaza inkomo. Uma isiwile isizoyekwa isikhathi eside kulindelwe izintombi u kuba zingene kugala esibaya ni. Zithi zingangena izintombi esibayeni zilandele abazohli nza yona inkomo. Iyahlinzwa inkomo zikhona lapha izintombi zilindele. Uma kuthena behlinza bayibobosa yaphum a umswane, kuba yicala elikhulu lelo impela. Sekuyo hlawulwa ngenye inkomo. Izintombi zithi kuthela ka bi impela uma inkomo yazo iphume umswane. U ma sebeyiqedile ukuyihlinza umlobokazi usezoyibobosa ye na. Uyibobosa ngomkhonto

(27) noma ngomkwa wakubo ka
mnyeni, ngoba ihlatshwe ngomu
hlonto' wabakubo makoti. Ngaku
thi angayigeda bese beyikhi
pha izitho zayo laba abayikhi
nzayo. Kuyakuthi umna isi
phelile izigeniswe endlini.
Kuzakuthi izintombi ziya
be lenyama, zizothatha umu
leze ziwise kumadoda esiba
yeni azosele wona. Kuzaku
thi umakoti athelwe nge
nyongo yenkomo leyo. Loku
kukhombisa ukuthi usengu
mfazi walapho kulowo muzi.
Kuyakuthi izintombi zi
hambe zimnukise umakoti
umasezigqede inkomo yazo. U
sezosala nempelesi umakoti
empelekile, omunye zibazi
nibili izimpelesi, komunye

(28) nfalo zibe zintathu. Kuyakuthi
ekuseni avuke ashayele eba
leni ekusukwananeni, bathi
bevuka abantu abese egedile
umakoti ukushayela. Usezo
hamba ayokha amanzi ku
semnyama nana. wenzaloku
ujena uhamba nazo izimpele
bi zakhe. Usezohamba ayo
gaya angayele wonke umuzi
lapho eganekhona, namanzi
uwakhela wonke umuzi lapho
eganekhona, nokugaya utshwa
la wenzela wonke umuzi la
pho eganekhona. usebenza u
msebenzi omzima impela u
makoti esafika emzini.
Uyaye avuke ekuseni a
yekubo kamnyeni; lapho a
hlalakhona, lama umnyeni
engena nina inyangenisiwa

(29) kwenye indlu. Usezosebenza
kulendlu, kuze kuphele inya
nga. Uma efuna ukunya esi
bayeni athumele ingane inge
ne esibayeni iyomfunela ubu
longwe. Noma esesinda aka
ye ngasendaweni kayise, uya
sindelwa noma yingane a
nikwe yona. Akakwazi uku
thetha umakoti ekhaya, no
ma ingane iganga ngaye a
kakwazi ukuyishaya nokuyi
thethisa ingane leyo. Uyoze
azale ingane kande akwazi
naye ukuyishaya, nokuyithe
thisa ingane emzini. Kodwa
uma kukhona uyise uyathu
la. Umakoti wayengadabu
li emabaleni, wayudla izindlu
uma ehamba.

Umakoti uhlonipha ama

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

(30) bizo abase muzini, isifungo esi
khulu lesi, esenziwa umakoti.
namasi akawadli uze anikwe
inkomo yakhe ukade adle a
masi.
Umakoti usezofunelwa isicwa
ayo. Kuyayekuphume abafan
a bakubawomuzi bayozinge
la inyamazane. Isicwayo si
kamakoti senziwa ngesimpunzi.
Kwakuthi ingabulawa impunzi
ihlinzwe kahle impela. Kutha
thwe isikhumba sayo. Siyaye
sihlotshiswe kahle kakhu
lu impela ekugcineni kwaso.
Kwenziwa umasesishukiwe
kahle impela. Kuyakuthi
uma esezele ingane kujaju
lwe kakhulu impela noma
koti akhonishwe manjena
adumisiswe njengabanye aba
fazi bekhaya.

785 K13/21

(31) Umthimba wamakhelwa.

Lomthimba wona awuyi em
fuleni noma esihlahleni u
ye uhlale ekhaya lapho u
fakwe khona. Kuyakuthi
ekuseni noma ngamuhla
ungenayo umkhongi anike
e inkomo yakhe usezofu
na abantu abazomhlinzisa
kwesinye isikhathi usuka
nabo ekhaya. Kuyakuthi a
ngayigeda bamnike indlu yoku
faka lenyama. Lenkomo kubuke
kungeyomthimba wodwa. Kwaba
nye izinkomo zomthimba zibambi
li noma zibentathu. Abanye enye
inkomo bayenze ngezimbuzi nom
a izimvu. Kuyaye kuhlatshwe
zibe u(6) ~~[illegible]~~ isithupha. Notshwa
la bomthimba bukodwa buse
ndlini yabo bodwa. Konke loku
kukhonjiswa umkhongi.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

32 Uyena umkhongi ozokakhombisa
indlela yokungena endlini, nako
konke kwenziwa umkhongi. Seku
yothi ngakusasa kuphume um-
shado ntambama emvakwamadi
na. Kugale kuphume umthimba
uma ukuthi uwona ongenile u
ma kungene ukhetho kuphume
lona kugala. Sekuzawusinwa
lize lijoshona ilanga. Kuyekusin
we ngezimpempe, abanye basina
ngenkositini. Kuye kuthi umako
ti asiniswe ndawo zombili kuko
kamkwenyane nakuko futhi. U
ma seliyoshona sekuyekwa u
kusinwa. Uma kusasinwa a
bantu bakhunga abakathanda
yo ngezinto nangokuhlalu nio
kunye. Lezizinto bakuye bazi
lande uma usuphelile umsha
ndo.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

33 Sekuzakuthi kungaphela u
kusina kubuhelwe umculo, wa
kubo kamakoti, nowomyeni. Wona
wenziwa muqa. Umakoti nomkwe
nyane bona abasaculi sebeyabu
kela njena. Banikwa indawo
enhle yokuhlala bakuhlele nabo.
Umasekuphelile loko sekungiwa
ezindlini. Umakoti usezolungi
sela ukuhamba manjena. Se
kuzodliwa ngomjaho. Kusuke u
khetho lukhobiza umakoti. Uma
koti uhlaliswa ngeculo. Lithi:-
"phumasihambe! phumasihambe
wemakoti, kukude khithi, kuku
de kithi wemakoti."
Leliculo liculwa kumnwe emnya
ngo endlini kamakoti. Omunye
aphuze ukuphuma kuze kube
sebusuku impela. Kuthi nge
likade kuzwakale umakoti e

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

34 sekhala kusuke esikhulu isi
lilo. Kusuke kade elitshaziswe
izalukazi zimelulekia, izaluka
zi zakubo. Kuyathi uma ese
khala angene umkhwenyane a
mubambe bamkhiphe endlini. O-
munye akakhali kuyaye kubi
kelwe umkhwenyane uKuthi a
ngangena ambkhiphe manje-
ka. Sekuzo hanjwa ubusuku
bonke kuye kufikwe kubo ka
myeni. Umthimba uhamba
phambili, ukhetho luze ngomu-
va. Kuyathi uma sebefika e
khaya umkhongi akhombise u
mthimba indlu yawo. Lapha
endleleni izinsizwa zihambe ze
shela ezintombini. Abadala bo
na bahamba bodwa ngemuva
kwabo bonke nomkhwenyane
uhamba nomakoti wakhe
nabanye.

35 kuyakuthi ekuseni banikwe
amanzi okugeza, abanye ba
yaye bahambe baye emfuleni
bayozigezela khona. Uma sebebu
yakhona sebenikwa ukudla. na
ye umakoti unikwa okwakhe
yedwa. Nokhetho lunikwe u
kudla, kuthi abaseduze nase
makhaya bayokudla ekhaya
abanye, abathandayo. nokula
la abanye balale ekhaya, u
ma bethanda. Kuthi ntambama
beze emshadweni sebezoggoka.
Kuggokelwe emahlathini, uma
engekho kuggokelwe ehlane nje
na. Izintombi zibazodwa nezinso
zwa zibezodwa uma kuggokwa.
Sekuzogala umthimba ukusina
sekusinwa njengoba kwenziwe ku
bo kamakoti. Kuthi kungaphe
la- kulalwe.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

36 Kuyakuthi ekuseni uma i
zintombi sezijitholile imbuzi
yazo noma inkomo yazo, zimu
khiphe umakoti; usejokwaba.
zimkhipha ngeculo umakoti
lona. sezizomathwalela amacansi
ziye ebaleni, noma esibayeni.
Uma sekuphelile izintombi zizo
mulungisisa indlu yakhe uma
koti kanye zisuke zihambe. zi
hambantambama ziphelezelwa i
zesheli.
Ukwabiwa. kwenkomo yomthimba
Inkomo ihlwabhwa emhlaba
nkomo emva kwesiphanga lapho
siphela khona. Lenkomo ikhe
thelwa umuntu ohlakaniphile
ekuyihlinza ngobunono okuhlu
lu. Uma yonakele loyomuntu
uyahlawuliswa. Ukuhlawuli ye
ha kuhlawula umkwenyane.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

37 Uma umuntu engayiwisanga
ngenxeba lokugala uyahlawula
umkhwenyane ngokuba kobuhlalu
bube bunye. Usezoyihlaba noma
mangakhi amanxeba akaseyi
kuhlawuliswa. Amakwazi wona
amuhlawulisa ngenye inkomo,
noma inxeba libe ushelen[i].

Izitho ezinikwa umthimba
yilezi banikwa uhlangothi lonke
nesifuba kuya emthimbeni. Izi
tho zohlangothi eziya emthimbeni
umlenze, nomhlubulo, nomhlono
nensonyama.

Ukhetho lusala nolunye u
hlangothi, kodwa umthimba
wona unikwa umleze wokhe
tho. Lomlenze udliwa izinsizwa
zomthimba wona. Kukunye
kuthi ukhetho luthathe inso
nyama yalo luyinike umthimba

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

38 Lensonyama elethwa ukhetho e
mthimbeni, nawo umthimba a
wuyidli lenyama. Iye inikwe
umakoti, yenake umakoti u
sezoyibeka esithebeni esihle i
mpela. Isithathwa izintombi zi
hamba nayo ziyisa kunina wo
mkwenyane. Izintombi zomthi
mba zihamba zicula uma zise
lenyama kunina womkwenyane
kesi isithebe esihambise inyama
lena usezosithatha unina wo
mkwenyane kube esakhe njalo.
Nayeke unina womkwenya
ne akezukuyidla isonyama
usezoyinika izintombi zakubo
kamkwenyane ziyidle lenyama.
Kuthi umlenze futhi akhi
shwe ukhetho ulethwalwe usi
we ekhaya kubo kamakoti,
usudliwa amakhosikazi onke
ekhaya.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

39 . Udliwa amakhosikazi akubo
kamakoti angayanga ukuyogani
sa. Kuyaye kuthi nesigubu
nesibindi kuthwalwe kusiwe
kubo kamakoti. Isigubu lesi sithi-
walwa kanye nobulongwe baso
singabonaze sibotshozwa. Kuza
kuthi labo abasithwele, bathi
uma sebefinyelela ekhaya, umfu
la wokugcina kulapho isigubu
bayosigeza khona, uma sebesedunze
nekhaya.

Lezizitho zonke zisikwa kahle
kahlulu mpela ngoba umazona
kele wazisika uyakhawula loyo
obezisika. Ngomthetho kuthiwa
usuke ethuka umakoti ukuthi
akasaphelele. Uma kunesici
abasisolayo abase mzini kubo
nakala ngazo izitho nangenkomo
yomthimba ukuba bayone na
bo.

 Uma umakoti onakele, ku
yahlawulwa. Kuyaye kuhlawu
lwe ngenkomo. Uma umakoti
lona eseke wazala komunye u
muntu noma eseyintombi uyaoi
njwa ngenkomo enzini ukuze ba
mulobole ziphelele. Uma kungenja
lo izinkomo zelobolo aziphelele.
Uma esazala abantwana abaningi
enzini kukhishwa izinkomo ezili
ngana wona amasu akhe, avinjwe
ngazo bazinike abakubo kanukwe
nyane, ukuze alotsholwe ziphelele.
Umuntu yena omithisile a
kayithatha intombazane uyihla
wula ngezinkomo ezintathu. Bese
eyigezafuthi ngembuzi umakuyi
mali ikhlipha isihumi loshileni.
Uma umntwana emfunna uya
ye amthenge ngezinkomo ezintathu
futhi naye, uma unina engamu
funi.

4'

<u>Umakoti nokuhlonipha.</u>

Kudala zonke izizwe zazihlo
nipha kakhulu izingane.
Kodwa isizwe esimnyama umu
ntu awaye hlonipha kakhulu
umakoti umakoti wayehlo
nipha ngaphezu kwengane
yena. Nakwa <u>ngwane</u> kwaku
njalo. nanamuhlanjena uses
ngakambe ubona ukuthi le
sizwe sgsihlonipha kakhulu
konake umakoti uhloni
pha eseyitha ntombi engaka
gani. Uhlonipha abalapha
egome khona. Kukhona isi
lga esithi ihlonipha nalapha
ingeyuganakhona. Into enku
lu ehloniswayo abasemuzini.
Intombi izathi ingagoma i
ngabi isaba kuja ngama
gama abo abalaphe itha
nda khona.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

42 Kuthi mhlazane ilotsholwa
bese ihloniphha impela ka
khulu. Uma igama loyise
zala mhlawumbe u Emanzi
intombi ayisezukusho ukuthi
amanzi isizotho (amanzwa)
kanjalo nokuningi izokuhlo
niphha intombi.

Inyama yase mzini awesi
fazane akayidhli, engazange
agolisiwe, namasi asemzini
akawadhli enganikwanga inko
mo yawo. Inyama yekhukhlu
awesifazane akayidhli uze
afe, nanamhlanjena uma
ukwela uBombo uyofumani
sa ukuthi izinkukhlu abazi
ndhli balobu besaya ngalu
dala. Nobisi bwase mzini
abalusphuzi. Noma ubanika
ithiyo elinobisi abalusphuze

43 Endlini kayise noma yomfo
wabo omdhlulu uhlala nga
kwesokudla akegeli ngalena
kwesokunxele uze afe ehlonip-
ha loku noma kungavelani
akakhohlwa uyahlonipha nja
lo njena. Nesitsha somyeni
wakhe ubengadleli kuso noma
kunjani, noma ubeseswele oko
kudhlela ubengeke adle ngesi
tsha somyeni wakhe. Ngisho
noma ukhezo ubengadhli nga
lo.
Umuntu wesifazane ube
sikiswa ukuze ayidle inya
ma lena. Ukusikisiwa loku
yinto enjena. Kwakuthi uma
koti efikile emzini anganikwa
mpela inyama noma nga uya
yithanda inyama. Kubanguwane
ukuze umakoti ayidle inya

44 Kungale kuhlatshwe inkomo
abese usikiswa ngayo. Ku
thathwa isithebe esimnyama
sibekwe phambi kwakhe. Ku
zobizwa umuntu azayisika
inyama lena. Uyisikanyenia
isiphekiwe. Uzosika igasha
na elincane abese ekhuhla
ngalo umakoti emlonyeni.
Kuzakuthi emvakwezinsukwa
na besekuhlatshwa inyama
yakhe azoyidla ngemphela.
Ummnye wesifazane ayale
angayidli kuze kuphele
indinyaka eminingi ukuze
ayidle inyama lena. Uku
sikiswa ngenyama yenkomo
kwenzelwa kukhetha owesifaza
ne akhuthale, angabilona
uhlangafuthi phela inkomo itha
mbile, yingako owesifazane
esikiswa ngayo.

45 Uma esikiswe ngeyembuzi
kuthiwa ubaba nomnisindo
ekhaya angahlonipili kanti
kufuneka ahloniphe ekhaya.
Uma esikiswa inyama iya
thakwa nezinyamazane za
kulowo muzi. kwenzelwa u
kuze igazilahle livumelane
nelomkwenyane. nabantwana
ukuze bahlambe kungabi
yizilima. Umfazi ongasiki
swanga kuthiwa wayezala,
abantwana abangasile. O
munye basheshe bafe a
bantwana bakhe ngoba a
baqinile. Kuyothi noma
ebeletha umntwana amukise
lwe ngazo izinyamazane lezo.
Uma esikiswa owesifazane
usuke esahamba ngokucasha
ehamba emvakwe zindlu enga

46 hambi emabaleni. Uma
esesikisiwe usezohamba nga
phambili kwezindlu manjena.
Uma engakasikiswa walinde
la baze bamusikise. Uma
esikiswa umakoti unikwa
ingane encane ethwesiwe yo
na kuthiwe nansi ingane
yakho. wayevama ukuthi
thelwa ingane enhle uma
koti. Uma naye umakoti
ephethanda ingane usezokwe
nza (Isihlambezo) ngayo inga
ne. Isihlambezo senziwa uma
umakoti efuna ukuzala
naye ingane efana nalena
alinikwe yona. Usezokukha
amanzi ngembiza umakoti
agcwale acicime phezu. Uma
umakoti efuna ukuwaka ama
nzi aphuze usezothi ingane

usezotha ngaphambi kokuba
aphuze umakoti, athi inga
ne ayiwakhe, kuqala imbeke
phakathi; kuthi njena efika
nawo ingane kuthiwe ayibe
ke phakathi. Ayayekwa ku
qala amanzi akwebe, uma
esecwebile abukiswe phakathi
umntwana. Lapha futhi u
makoti efuna ukuphuza u
mntwana njena oqala ngoku
buka phakathi emanzini ka
nde umakoti aphuze lawo
manzi. Lamanzi akama
koti yedwa nengane leyo.
Lamanzi ayehlale egcwele
njalo.
Uma enikwa ingane ngomu
thetho wesiswazi kwenziwela
ukuba asheshe ayithole inga
ne umakoti.

48 Umakoti uma eseniKwe inga
ne angabe asayikhodlwa ku
makoti. Usezoyipha ukudla
ingane, uma esezele lengane
sekuba umzanyane wayo
ingane yakhe. Seyiyoze ikhu
le ingane iphatha ingane ya
khe umakoti. Usezoyikhathala
ngamafutha ingane lena u
makoti. Kuzakuthi nenyama
abamunika yona ngoba ba
musikisa ayinike lengane
ayinikiwe ezinzini.
Lomkhuphla usenziwa kwe
zinye izindawo zase Swazini na
nakuhlanjena. Kuwumkhuba
omuhle ngoba kwenza umako
ti azothe. Nengane yayinga
mukhuphi umakoti ngoba izi
ngane zakugala zazilungile
zihlonipha abadala.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

49 # Izisho zolimi kwa Ngwane.

Izisho zolimi ziyafana nezakwa zulu, nawo futhi amacumu, i Izisho zawo ziyafana nezakwazulu. Sonke isizwe, isizwe ngezisho:-

Eqhina lephuma embizeni:-
Kusho ukuthi into ungathi uyi fukamele, uthi eyakho wedwa uyethuka isiputshukile.

2. Induku kayiwakhi umuzi:-
Kusho ukuthi indoda ehlale ngo kulwa emzini wayo awunakuba khia lowo muzi.

3. Kayikho inkwali ephandela enye:-
Kusho ukuthi zizamele wedwa unganaki ukusizwa ngaba nye nabo bayazizamela.

4. Isuga nzimba salanhliziyo:-
Kusho ukuthi inhliziyo ka mgugi, noma umzimba usu ophelile kodwa inhliziyo iloku ibabalisa njalo sengathi umusha

5. Lixhoshwa libekile:-
Ingozi yenzeka ungayibekile, u
ye uthi ubona bese ulimala nje.
6. Liwela umfula ugcwele:-
Isifiso kasivinjelwa kalula, si
fana neso. Kona libona ngaphe
sheya umfula ugcwele.
7. Kakukho qili elizikhotha emhlane;
Noma usuhlakaniphile kanga
kanani ungeke ukhohlise bo
nke abantu.
8. Umthente uhlaba usamila:-
Kusho ukuthi umuntu aka
hlakaniphe esemncane ukuze
aphumelele ngoba angaze akhu
le akasenakhulunga kahle.
9. Woze ulutheze olunenkume:-
Kusho ukuthi ungaphaphazeli
njena, woze ukholiseke.
10. Izintāba ezinde zingumasithela:-
Kusho ukuthi isithandwa sa
mi singalena kwezintāba.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

11. Woqhotha uze ufike kwa mtshekula:-
Loku kusho ukuthi noma wenza
kakhulu kangakanani awusoze
waphumelela.

12. Ithi ingahlwelwa iphanga inja
iphendule inkentshane:-
Ithi umuntu angalamba enze
noma yikuphi okubi okuzomu
tholisa ukudla.

13. Usenga nezimithiyo:-
Kushiwo kumuntu osukela
amanga libalele, awagambe
obala.

14. Libunjwa liseva:-
Loku kusho ukuthi sheshisa
into uyenze isalungile, ungayi
libaleli.

15. Izwibela labulala indlovu:-
Kusho ukuthi noma into inca
ne yihlakaniphele. ngoba kwa
thi kucandwa izinkuni izwibe
la labulala umnumzane.

16 Ikhotha eyikhothayo:-
abelusi bake bazibone izinkomo
zikhothana. Kusuka kugala
enye, ikhothe enye. Iyasuka nony
e leyo isiyayikhotha. Izenzo ezi
nhle zidala ezinye izenzo ezinhle.
17 Ududuza oswéni lwenkomo:-
Loku kusho ukuthi awuyazi
into oyenzayo uyabeda. Kusho
swo kumuntu osuke ebeda nge
nto ethi uyayazi.
18 Yinja yombaya leyo:-
Kushiwo kumuntu ohamba e
zula njena, ongenandawo yoku
lala.
19 Ukhasela eziko lowo:-
Kusho ukuthi kuhle ugaphele
into oyishoyo ifuna ukukuli
maziswa. Kusho ukuthi awazi
lutho.
20 Wokhela umlilo awuyeke:-
Umuntu ohlebayo ngabanye abantu.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

21. Zingqunywa amakhanda zuyekwe:-
Phela zibulawa kanjalo izinkukhu
uthi ungayi nquma ikhanda
uyiyeke ize ife. Lokhu kusho ukuthi
ghwake, inqiniso lozwelela noma
ungaliphika kanjani.

22. Indlu yegagu iyanetha:-
Ngumuntu ozqhenyayo kanti
kanalutho, kananhlalsa.

23. Ngungenwe iphela endlebeni:-
Kusho, umuntu una omunye
emubelesele, ephekelele ethi a
kamenzele utho. Kayikho into eba
hlungu njengephela endlebeni
yomuntu.

24. Soyicela iwuthiwe:-
Basho ngalo abantu kumuntu
onekani, ode ekhuluma ngezi
nto ezijinaini kwabanye. Ezi
thusa yena ukuthi angezeze
lezozinto

25 Ubuhle bakuphangwa:-
Kusho ukuthi musa ukugijima
la izinto ezingaphezu kwamandla
akho. Kusho ukuthi yenza kahle
lezinto ezilingene amadla akho
kuqala, kanduba undlulele
phambili.

26. Injalo iphuma ethunjeni:-
Kusho ukuthi umuntu ufuze
abazali babakhe, ngokuthi uma u
kuthi ungisona isilima.

27. Inhlambi ifela emanzini:-
Kukhomba ukuthi kuvamile
ukuba umuntu afele emiseb
enzima wakhe awujwayele. I-
butho lifela empini.

28. Ingane engakhaliyo ifela embe
lekweni:-
Uma ungayiceli into bayokwa
azikangani abantu ukuthi
bayayithanda into na? Ithi
ingakhala ingane umina aye
hlise ayincelise.

(29.) Injobo ithungelwa ekandla:-
Kusho ukuthi lalela lokhu a
bakwelulekha ngako abanye.
Uma amadoda ethunga izinjobo
esibayeni ayelulekana. Kusho
ukuthi umuntu angesabi u
kukhuluma ngento noma inzi
ma.

30. Okwethu ngokwezandla:-
kusho ukuthi konke esikwe
nzayo kuphelela ezandleni ku
ngacimi neze kahle. Into ephe
lela ezandleni kusuke kuge
nto yaluthe.

31. Ukogawula ubeke:-
Kushiwo kumuntu lokhu u
kuze umuthi ungaweli phe
zukwakhe alimale. Ohaphe li
sa Okwenzayo

32. Walibamba lingashoni:-
noma ungabaleka kusizani
ngoba kungokuliwa ubuye ekhay
Ungeke ulibambe ilanga lingashoni

33. Isizwa sizwa ngodondolo:-
Uma umuntu evela umfula
omkhulu angawungondi kahle
ukuthi ushona kangakanani
kwezinye izindawo, kayaye kafa
ke udondolo emanzini, kawezwe
ukuthi ashona kanjani laphe.
34. Iqhina lika mbethe:-
Iqhina yilo lelo-esithi liphuma
embizeni. Phela iqhina leli kwa
Ngwane kwakuyikhubalo eli
khulu lemvula, njenge ngomfi
ikhubalo lezintombi. Manje isisho
sawezwa wukuba inkosi kaMswazi
eyayi yinyanga enkulu yezulu,
kwathi ithi imisa imvula alaze
lana izulu kwangathi liyana
labuye leminka.
35. Isithukuthuku senza siphelela
ekoyeni:—
Ukusebenza okungabonakali
yo.. Uma umuntu esebathe
na angaphumeleli

36 Umondlla ziyowungqanda phambili-
kuthi noma umuntu edla abo
kwabo, koze kuvele okumbuyisela
kubo. Umondlla ngunogwaja ku
ye kuthi nxa esethi uzishiyile izi
nja ~~kwe~~ kuvele okumvimbelayo
ngaphambili abe esephindela emu
va.

37 Ngigega amagula ngiyemuka yini?
Uma isilonjolo usuke uthi ngiyigeja
khulume zonke izindaba zami ngingafi.

38 Impi yomndeni kayingenwa:-
Uma kuxabene abantu abala
manayo ungayingeni indaba ya
bo.

39 Uyadela umnyovu owazibopha
ngexhama kwabonakala:-
Uyadela umuntu obesenzeni
kulunge.

40 Lidumela emasumpeni:-
Kusho ukuthi sekusedinze ukuba
ukuthole okufunayo okuhle.
Kugala kwakusengwa ngama
thunga enziwa ngesingqumu

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

(58) somuthi, kuthi enhla nalo ithu-
nga ngasemlomjeni kubekhona
amabumpa ukulivimbela uku-
ba lingasheleli emadolweni, ngoba
thina ngwane kuthi nxa siscenga
sigoshane, ithunga silibambe
ngamathanga. Bekuthike nxa
lisengwakazi isikhuhlupha, ubisi
lizwakale ithunga lomuthi, lisho
lithi vu, vu vu; kuthi laphoke
seliseduze kwamasumpa kubona-
kale ukuthi isizoligcwalisa ithunga
kuthi osengayo kuna selidumra
emasumpeni uuibone esengeku-
za ngekhanda enanela ukudu-
ma kwalo – beseligcwala ciki
phezulu.

41 Wakika imbiba wakika ibuzi:-
Ibuzi yigundane elikhulu elidli-
wa ngabafana. Imbiba yigundane
elincinyane emithathu emsundu
emhlane. Kuyanoma kakhulu
bekuthi nxa abafana bezingela

(59) Amabuzu lonke ibuzi. beseBethi
abafana "nanti ibuzi." kuthi kuse
njalo kugqamuke imbiba, beseBethi
"nansi imbiba!" Lokhoke kushiwo
kumuntu ongenanggikithi ekukhu-
lumeni kwakhe, akhuluma izi-
nto eziningi ngasikhathi sinye
kuhlokhlahlele ukuthi uthini
manjina.

42 Insimba yesulela ngegqumusha.
Igqumusha phela inyoni. Kwaku-
thi nxa kuzingelwa izinyamazane
izinsimba entabhlathini ivuke insi-
mba, kuthi lapho besagala ukuyi-
xosha, besevuvuka inyoni igqumu-
sha. Abantu bese beyiyeka insimba
sebexosha igqumusha lelo. Lokho
kushiwo kumuntu oshiye enye ise-
nzo esibi, nanjengalaka abathengi-
sa ngotshwala; kuthi nxa kugqh
amuka amaphoyisa bonke ba-
nyelele babaleke bashiye endlini
labo abazothenga utshwala bese

kukanjwa kona. yiloko ukuthi
insimba yesulela ngeggumusha
43 Nangu umazi wezabantu, akhohlwa
ngezakhe:-
Lokhu kushiwo kumuntu okhu
lumna ngokubi bakantu, kepha e
yakhe inkhutshana uyithukisile
kakhulumi ngayo.
44 Amehlo kaphathelani, ngamabeka
eshiya:-
Kuthi noma into uyikona inhle
kakhulu ngeke iso likuthwale uku
hle kayo nyengoba injalo kje ikatsha
zwe ngowlomo ingani wona umlo-
mo kawunakunyenza, ukuba igon
dakale ubuhlulu bobuhle bayo.
45 Kawuboni? Ungu mathole ipini?:-
Lokhu kushiwo uma ungaboni
into umuntu akukhombisa
Lesisisho sisukela ngendaba ka
mahlokohla inkosi inhla ethume
mele u mathole ukuyo funa i

zinkomo zenkosi kuba Phendi. Kwa-
thi ukuba awele igwa uinfula
wabona izinkonkoni wathi, izinko-
mo. Njengo Mashongwe owayethu-
nywe ukuhaka kwa Mzilikazi naye
wabona izinkonkoni wathi izinko-
mo. Umahlokohlo wathi akahli-
shiwe amehlo u mathole. No Tshaka
wathi akazhoxlwe amehlo Umashon-
gwe Ingoba awazizi lutho kuyena.
46 Udlala ngegeja kuziliwe:-
Kushiwo uma umuntu enike-
la into angasoze ayithola, noma
angena ekuphumelela ukuyenza.
47 Insumansumane, imali yamahla-
nda:-
Lesisisho savela ngo Bambatha
inkosi yase Ngome nmsukwana
esusa ithuthuva lwamahlanda-
elwa no Hulumeni engaba ukuthe-
la. Wahamba wayocasha Nkandla
lapho abantu bakhe bamulandela
bayo bacasha naye. Amadoda a-

ayekuzana athi, wena uthelaphi
ndoda, uma ukuthi awazani besethi
"Insumansumane, imali yamahhanda" bese bayazana ukuthi lona awangakutho.

48 Sibambe elentulo:— Kasikho isisho esejayeleke ngaphezu kwalesi. Umuntu afike akhulume izwi bese athi "Hayi bo uyazi ukuthi hangi ginsile laphi ngisho njalo. Bengi dlala nje." athi ammuye "Uthini?" athi Sibambe elentulo. Kusho ukuthi bakhuluma izwi lakugala elesibili abasalinakile. Isisho sisukela musukwana kuthumywa umwabu emhlabeni lijo tshena abantu ukuthi bangafi kwathi nuva kusuka intulo ejiyona yalibika kugala izwi lokuthi kuthiwa abantu bayokufa. Kuthena lufika umwabu lwase lukhulumua ~~kugala~~ emva kwendaba.

49 Idla ithambo ijwayele:-
Kushiwo uma umuntu wa
khe wamuhlukumisa kahle nge
linye ilanga kasenakukudela
ngoba wamusiza, mhlawumbe
ehluphekile. Nenja lapho ikeya
thola khona ithambo ayideli,
ibuyela njalo khona.

50 Umlomo ishoba lokuziwikela:-
Kushiwo uma umuntu mhla
wumbe ececala, ebona ukuthi
wonile akanakuvuma uzophika
njena, enze inkani.

51 Ukusilima sindlebende kwako:-
Wonke umuntu akaboni uku
thi uyisilima kunabanye. Kodwa
yena uyababona akayizilima
kunaye. Unina akamboni u
kuthi umntwana ke uyisilima
kuna banye.

52 Ingwe idla ngamabala:-
Kusho ukuthi nabowo unobuntu
bakhe nobuhle bakhe yedwa, a
kafani nabanye.

(64) 785 K13/21 64

Lesisisho sivame ezinsizweni, uma zeshela izintombi, bathi abantu kwasukela intombi ithanda umuntu omuhle kangaka." Usezothi yena ingwe idlangamabala.

53 Ubucitheka buvovivwe:-

Kushiwo uma intombi isiyo gana nsanyena zijifuna izinsizwa isizotho, mina ngiyingodosi yabantu. Zithi izinsizwa bucitheka buvovivwe.-

54 Isala kutshelwa sibona ngomopho:-

Uma abadala bekutshena into bethi uyeke wena uphikelele. Kusho ukuthi uyoze uzibonele.

55 Nongenankomo uyayidla inyama. Kusho ukuthi baningi abantu abangenazo izinkomo kodwa inyama bayidla njengabo laba abanazo. Baningi futhi abantu abayishimane kodwa nabo bayayazi intombi ngoba bethu ka bhebhele abanye.

56 Akummango ungenathuna:-
Kusho ukuthi noma uhamba
wokwazi ukuthi ungafa. Aba
nye bafela ezindleleni kude na
makhaya. Amathuna aba
agcwale imimango.

57 Ikhaba eyisendayo:-
Kusho ukuthi omunye u
muntu uye umthande umenze
le konke kodwa akudumaze
alwe nawe. Noma akudumaze
ngayiphi indlela.

58 Ukhiwenkosi akabusinayo:-
Lesisisho savela mhla inkosi
u Ndlandlalaba Vilakazi ebulawa
induna yakhe enkulu u Nsonda
Phela kwathi ngeimpi yakwa zulu
u Nsonda wamthola esefa u
ndlandlalaba wabuyane. Kwathi
ngamandla ka nsonda inkosi
yase imenza induna. Yayi
methemba kakhulu impela,
kodwa yabuye induna yabulala

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

59 Isihlahla asimelwa:-
Uma kade uhlelikahle no-
munye umuntu, bese usuka
mba ulwenaye, uyayathi unga
simeli isihlahla ngoba hleze
ubuye kusofuthi ngelinye ila
nga.

60 Ukuzala ukuzelula:-
Kuyaye kusho omama u
ma bebona izinsizwa zabo sezi
khulile sezisina, sezibasiza nge
zindlela eziningi.

61 Impangele enkhle Iumakhala egijima:
Kufuneka umuntu athi ekhu
la ake ezama ukuze aphume
leli noma ebona ukuthi seku
kubi.

62 Elisina muva likhalwa yizagila:-
Kushiwo ukuthi wonke umuntu
uma enza isidumo kusavelekile
ashesha ukusukuma, ngoba
uma ephuza angaze avelelwe
ingozi.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

Ukweshwama kwa Ngwane.

Ukweshwama lokhu kuhamba
kanye nomhlando. Ukudla o
kukhandiwe kuyagulisa uma
kungadliwa aisenze udologima.
Nanhanjena kusenjalo ezindawem
ezinningi kwelase Swazini, nezinye
izindawo ezakhelene nelase Swazi
ni, amathonga. Kumemuzi oti
ungadla ukudla kwakhona
ugwimbe impela. Kusuke ikwe
nzuwa ngoba lowo muntu ekhu
khanda ukudla.

Ukweshwama kuyizigaba
ezimbili. Okunye kwenziwa yindo
si mhla kudliwa umkhosi, oku
nye kwenziwa emakhaya.
Ukweshwama kwenkosi kwakwe
saba kakhulu. Kwakufunwa
indoda emnyama, izingelwe,
iyoze itholwe lendoda. Nananhla
abantu abamnyama kakhulu
eSwazini kuselashwa ngabo.

Kwakungafunwa indoda yasekhaya
ya kwakufunwa indoda yezizwe.
Inkuze umuthi ulunge. Inkosi
yayithuma amadoda abemaningi
ayofuna indoda emnyama. Kendo
da ayinakuciywa bäyobuya
nayo iphelele. Kuthi uma sebe
fike nayo ifihlwe impela ingabo
nwa muntu. Nalamadoda kwa
kungaziwa abantu bonke ukuthi
athunywe. Kwakwazi inkosi ne
nduna yayo enkulu kuphela.
Kungakuthi ngalanga lom-
khosi wenkosi kubuthene ama
butho onke. Inkosi izokhetha
inkunzi emnyama yenkomo esi
ndala. Amabutho azoyidume
la ayibulale ngezandla. Phela
izinkomo zazisesutha, nayo inku
nzi lena izoziluwela impela ku
fe amadoda amaningi inga
kafi yona. Zaziyibamba izinsi
zwa ziyephule umlamo inkunzi.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

kuyakuthi umaseziyikulele zi
yihlinze kahle impela ngobunoni
obukhulu. Ikhanda iyayihlinzwa
ngazo izandla. Ukwatula yayathi
iba ngomkhonto kuphela. Okunye
eshayiwe nangamatshe ihlinzwa na
ngezingodo. Noma isigqagwa kusetshe
nziswa wona umkhonto. Amalu
nga aphulwe ngezandla. Kwaku
ba umsebenzi omzima impela. Izinsi
zwa ezinamandla zazibonakala
ngalezo nsuku. Umasekuphelile ko
nke izinsizwa zihambe ziye ezibo
yeni zihlale phakathi. Sezizoli
ndela inyama eyosiwe manjena.
kuzakuthi nezinceku nabantu la
bo ababethunywe inkosi bamuhla
nze umuntu lona bamukhipha nge
zitho zakhe zonke. Sekwenziwa i
mibengo yomuntu nemibengo ye
nkunzi emnyama. Njengoba inya
ma yomuntu iyabonakala, isizo
shiswa manjena inyama yosiwa.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

kwenzelwa ukuba ingabonakali kufane njena. Kuyakuthi uma isivuthiwe izincelu zijithathe nga mugwembe zijise emabuthweni. Ku zothakwa imibengo yomuntu neye nkunzi yenkomo. Kanjalo ihlo nganiswa inyanga yomuntu eyelapha kukosi neyazi umkhando. Kwenzi wa inyanga yesizwe. Akusinuye kuthathwe noma ijiphi inyanga njena.

Umaseke yidla lenyama ama butho anikwa umbengo emibili owomuntu nowe nkunzi nalowo usezoluma kuwo womibili i mibengo. Uma ukuthi ama butho maningi kakhulu kwa kufunwa abantu abathathu ne zinkunzi zezinkomo zibe zintathu. Kwakungahlatshwa ezibomvu noma enamye umbala. Kwaku funwa omnyama wodwa, naku bantu kukanjalo.

Uma sebeqedile ukusina sekuzo qalwa ukusina. Asezobugeplugeplu ayadlala amabutho enkosi. Kuthiwa a lokhu kwenza amabutho abenesi bindi. Kokunye uma inkosi ifu na ibutho lithe nobaba kwakuthatha thwa nenyama yesilo inikwe lelo butho kanye nogomuntu. Kwakwe nziwa njena ithakwe ngemithi le nyama. Kwenziwe inyanga ye nkosi noma kwenziwe inyanga yempi. Kwenziwa lokhu njena na yo inkosi iyakwenza lokhu.

Akwase makhaya ukwe shwama kwakwe lelukile ku lokhu kona. Lokhuke kwakwe nziwa ngesikhathi ukudla seku vuthiwe emasimini. Kwakwe nzelwa ukuba bagine futhi uku dla kungaba qulisi umake gala ukukudla. Imizi eminingi yayi hlangana ndawonye emikhosi yona yayizimela yodwa njena.

Kodwa kwakukugala ukweshwa
na kwenkosi kugala. kwakuthi
ingatolo. sicku kukhiwe imfe ama
Sivela amabece, konke ukudla okusha
kufakwe embizeni enkulu ~~ox~~ kuzu
tshwe nozankleni. Sekuzophekwa
kanye kanye konke ukudla. uma
sekuvuthiwe sekuzogala umnumzane
womuzi acaphune ukudla ngesi
nye isandla, nozankleni ngesinye
isandla. usezoshaya ngako ama
dolo omakili athi; Idolo gina; dolo
gina" usezoshaya nase zindololwa
nezi zombili, nasemagakaleni
womakili nawo zombili eshu wona
amazwi akhe ethi; Idolo gina;"
uthi ekwenza konke loku agale
ngokuhabula inkomo kazankleni
bese iyakhifa wonke amalunga
akhe esho wona udolo gina.
kuzalandela inkosikazi enwako
mnumzane, njalo kuze ngokulandela
na. Nongekho ekhaya uyabekelwa.

1 Ngitshene igama lenyoka ende kuna zo zonke emhlabeni = yindlela

2 Ngine nkomo engadli uma ingenamsi la; idla uma inomsila kuphela = inalito

3 Ngmamadoda amabili aphukisana njalo uma ehamba eleyo ithi yimina phambili, nenye ithi imina phambili = izinyawo

4 Ngmabantu bami abahamba zonke izinsuku nase busuku nase mini ka baphumuli = amanzi

5 Kukhona umuntu owema mhla zalwa, nanamuhla usamile = umuthi

6 Ngimengama edla nezimvu ezimhlophe ezide ziya ngaphaya nangaphaya, ko dwa zidla ndawonye = Ulimi namazinyo

7 Ngimempisi nenkuku, nanabele. Ngi fika emfuleni ngewele, kodwa kufuneka ukuba lokhu enginakho ngikuweze ngakunye, ngegaphe impisi ingadli inkuku, nenkuku ingadla amabele. Umangihambisa impisi kugala, inku

785

74 khu [illegible] zola idla amabele, kanti nokhia
ngikhambisa amabele impisi izosala idla
inkukhu. Ngingakuwezisa kanjani? =
Ngingakuweza kanjena: ngingathatha
inkukhu ngiyise ngapheshaya kusale impi
si namabele, ngoba impisi kayiwadli ama
bele. Bese ngibuyake ngizathatha impisi.
Kuthi umasengifike ngapheshaya lapho
kukhona khona inkukhu, bese ngithatha
inkukhu sengibuyela nayo emuva. Ngi
fika lapho kukhona amabele. Ngifike
ngiyibeke inkukhu, bese ngiweza ama
bele manje. Ngiwayise ngapheshaya
lapho kukhona khona impisi. Bese
ngibuya ngizathatha inkukhu, Ngi
wele nayo.

8 Ngimunkomo yami idla ibuye esan-
gweni = umshanelo.

9 Ngimabantu bami abane: ababili
bahamba phambili, ababili bayalande
la. Kodwa kabafuane neze, ngisho se
begijima kangakanani, noma beni
khathintani = Amasondo engola.

nginenkosi ebusa abantu abaningi,
kodwa lenkosi kayenzi nolunci, iyazihla
lela njena. Isetshenzelwa abantu bayo
kuphela, kodwa nayo ibenzela wonke
umzamo yokuba bakuthole ukudla
ngaso sonke isikhathi. Uma ike-kaya
banakalanoma ilanga laba linye, bakho
hliwa nokuthi bazonyakaza kanjani.
Kuthe ngelinye ilanga kwavela ama-
phekulazikhumi emubusweni wayo, a-
phemba uthuthuwa phakathi komp-
hakathi, abantu bavukela inkosi.
bathumela izwi kuyo lokuthi kababo
ni bona ukuthi ingasho kanjani
ukuthi iyinkosi yabo bengazange
bayibone ebukhosini = Yathi inkosi
"Bengithi ngimenzela konke okufane-
le, ngimenzela khona, ngoba nginkosi
yenu, ngiyanithanda. Kodwa kengoba
kanewelisiwa yimina, ngizophuma
ebukhosini, ngibuyele eceleni, ngi-
nidedele niziBuse phela. Kangifuni
ukuba kuze kuchitheke igazi laba

76 ntu bami ngenxa yami. zibuseniko
Inkosi yayibusiwa njalo. kuthena
nje isandla kugudluka yenzekala i
ndaba, Abantu bayo babinala, aba
nye bayekawela elweni balunywa
izinyoka betthu bayofuna ukudla.
Ballamba manjena, yabaphathia
kwazisa ukuthi inkosi ayisabako
li' manjena ibayise ekudleni. baqa
la manjena ukubona ukuthi ka
nti inkosi yabo lena ibibabusa kahle
kakhulu. Wabehlula manjena u
zibuse. ahlangana futhi amado
da, athumela izwi kuyo esayince
nga ethi acela ukuba ibathethelele
abantu bayo, ibuye ibabuse futhi.
Igama lalenkosi u = Mehlo.
10 Nginenkomo yami emhlophe
kodwa elala endle = Amazolo.
11 Kukhona umuntu othunywayo ko
dwa kanazo izinyawo nomlomo kepha
phezu kwako konke ushesisa oko
khozi akuwenzo ontthumelkhona =
izwi

12 Nginomuntu ohamba ngendlela
uye abuye ngayo futhi, kahambi ngenye
= yisicaba

13 Nginesibaya sami esingenasango, nezi
khala khona zingqibikhela phezulu =
yisicoco

14 Nginenyoka yami engavinjelwa mu
ntu ifalaphi igonde khona = ngumfula

15 Nginesibani sami esivutha njalo
kize sicime uma umniniso esicima
= yilanga

16 Nginekhandla lami elihlakalelayo
elithi lingabubela phansi kuyabe
aliphethayo = ukuduma kwelisu.

17 Nginamakhutho ami asina aphe
kezelane = amadlambi

18 Nginezibani zami ezimbili, ziphe
hle intaba = amehlo.

19 Nginomfazi wami azala ngezimba
ribo = ~~yif~~ yivovo lotshwala.

20 Nginezinkomo zami zidla ekhathi
ni ebumnyama = izintwala

21 Nginegllude lami elikhala ngesisila
= isiswebu

22 Ngimezimkomo zami ezingena ngesango
lipfumo ngentuba, ukuazike zapfuma
ngesango kuyakatalazwa = Ukudla oku
ngena ngomlomo.

23 Ngimndoda yami eqiya kuwe izihla
ingu = umhlakuva, ngoba ukuyanya
kaze noma unyakaziswa kuwe lama
gabunga.

24 Ngimommtanami othux angasutha
athi kumina ngikambe ngimye =
amafinyila nekhala.

25 Ngimamadoda ami amabili a
wela umfula ugcwele = Amehlo

26 Ngimommtanami ukalekela isi
shiphi sikanina = umhlanwa ye
sibamu.

27 Ngime kashi lami alikulawa isi
moliya likulawa ukuguga =
ibaysikili

28 Ngimehashi lami lingena esithe
beleni limhlophe lipfume seli
phume seliwethifuthi ngama
ngina = Isinkwa

(79) Inithi.

Inithi ijafana yonke indawo ku
bantu abamnyama, ngoba nakwa
Ngwane ifana njengase selungwini
Iakwazulu.

Umsilingi:- umuthi wezizwe
owalethwa kuleli lakithi, okhula
ubemude. Amagabunga awo aya
siza uma uphethwe yisisu, futhi
Umsilinga wenza amapulangwe
amahle. Uyadliwa umsilinga
kodwa uyababa wona. Uyelapha
noma kumuntu ephethwe isisu.
Umhlonhlo:- lomuthi uyingozi
kakhulu. Uma uwugakla kunge
kuphume inyama emhlophe
okuphuma amasi kuyona. Yi
wona lamasi ayingozi. Uma
eke akuconsela emehlweni aya
kushisa kube khona izilonda.
Umnyamathi:- lomuthi usiza

njengo msilingi. Uma abantu belunywa izibu baye badle ama gabunga awo.

Umhlakuva:- Abantu bayeba thathe izinhlamvu zawo, benze amafutha okuhlikihla imisendo yezidwaba.

Umhlubulu:- Kukhona izinhlobo ezimbili zomhlubulu, kukhona owenkunzi, owenkomazi futhi. Owenkunzi awuna zinhlamvu, kodwa owenkomazi unezinhla mvu. Amahlamvu omhlubulu wenkomazi kuthathwa ngawo uma uphethwe yisisu.

Ugagane:- Umuthi omuhle kakhulu, owudliwa umuhlwa abantu bavama ukuwenza isikhonkwane. Noma ugxunye kuwo awonakali masheshe. Unameva lomuthi uyahlaba im-pela.

81 Isibubu:- Lomuthi wenza izinkezo nezixembe. Awudabuki lomuthi.

Umdoni:- Izithelo zalomuthi ziyadliwa, zimnandi kakhulu impela ugcwele ebonjeni. Lomuthi uyabaziwa, futhi wenza izigqulo zokushaya izitambu.

Umvuthwamini:- Izithelo zawo ziyadliwa, abantwana bazithanda kakhulu. Uye ufumanise abafana beluseile belibele yiwona umvuthwamini.

Uyethi:- Lomuthi uyasiza uma umuntu ephethwe umkhuhlane. Amacembe awo ayasiza impela kakhulu.

Umviyo:- Izithelo zawo ziyadliwa zimnandi impela kakhulu.

Umqgagongo:- Umuthi wokuchatha uma umuntu enamabungane esiswini.

785 K13/21 82*

82 Umsuzwane:- Amahlamvu awo ayagxotshwa nxa umuntu ephethwe ikhanda aphuziswe abuye anukiswe ngawo.
Umthombe:- Kuxetshulwa amagxolo kwenziwe uzi lwokwelukela amacansi.
Umngamanzi:- Kuxetshulwa amagxolo kwenziwe ~~un~~ izintambo zokubopha izintungo zamaqhugwane.
Iqhume:- kwenza izagila zokushaya izinyoni
Isikhuphashane:- Izithelo zalo muthi ziyadliwa zimnandi futhi. Abafana bezinkomo bayawuthanda lomuthi.
Ingayi:- Lomuthi enezindukwini ekhukhuni abafana bavama ukukulwa ngawo nezinsizwa.
Iklolo:- Kenza izintungo zokwakha izindlu. (To be continued) End 785
- ends -